

Dr Pero DAMJANOVIĆ

JOŠ JEDNOM O KARAKTERU RATA U JUGOSLAVIJI 1941-1945.¹

(Gradanski ili oslobodilački rat²)

Najpre bih se osvrnuo na neke primedbe koje su se čule na početku naše rasprave.

Počeo bih o stavu da savremenici ne bi trebalo da pišu o zbivanjima u kojima su učestvovali. Iako u tome ima izvesne osnove, jer savremenici uvek stvari posmatraju iz ličnog ugla, takav stav se, ipak, naučno ne može opravdati. Ako bi se to prihvatilo kao pravilo, onda ne samo mi, generacije učesnika u određenim zbivanjima, nego, u mnogo čemu, i buduće generacije bile bi lišene potpunijeg saznavanja istorijske istine.

Nauka ocenjuje stvari sa vremenske distance, to jest kada se završe određeni istorijski procesi i kada se, za njihovo punije saznavanje, obezbedi relevantna dokumentacija. Međutim, činjenica je da nijedan dokument, ma koliko se savesno i na vreme stvarao, nikada ne može da odrazi svu istinu o nekim zbivanjima. Stoga su neposredna svedočenja učesnika i svedoka pojedinih zbivanja uvek dragocen i nezamenljiv izvor novih saznanja. Motivi i namere, kao i sposobnosti ličnosti koje nose istorijske procese, uvek imaju znatan uticaj na smisao, tok i rezultate istorijskih kretanja.

Osnovno obeležje istorije, kao nauke, jeste i u tome da ona nikada ne predstavlja konačnu istinu o društvenim zbivanjima i ulozi važnih istorijskih ličnosti. U svojim mnogostranim uzročno-posledičnim vezama i u svakom novom istraživanju, ili pak svakoj novoj generaciji, istine se otkrivaju i sa nekim novim, drukčijim dimenzijama. U tome je i draž istorije kao nauke, kao stalnog traganja za istinom i saznavanjem novog!

---

1 Skraćenje teksta izvršila je Redakcija.

2 Autorizovan i mestimično upotpunjen prilog u raspravi o knjizi Miloša Minića: "Oslobodilački ili gradanski rat u Jugoslaviji 1941-1945", Novi Sad 1993.

I još jedna napomena. Nije mi jasno zašto pojedine kolege insistiraju na tome da samo jedan deo ove knjige bude predmet naše rasprave, kada je, po mom mišljenju, ta knjiga u svim svojim delovima sasvim koherentno i jedinstveno delo. Ona je kompletno naučno delo: po sadržaju, po predmetu razmatranja, a i po samom metodološkom postupku. Ta knjiga je, takođe i značajno naučno delo. Po interpretaciji događaja kojima se bavi, bogatstvu izvora na kojima se zasniva, kao i po naučnom pristupu u njihovom tumačenju, ova knjiga se može svrstati u red najboljih dela do sada objavljenih iz te oblasti. Slobodno možemo reći da ona može da ide uz bok sjajnog i dosad neprevaziđenog dela našeg pokojnog kolege, profesora Jovana Marjanovića – njegove studije: *Draža Mihailović – između Britanaca i Nemaca*.³

Osnovni sadržaj ove Minićeve knjige, njeno suštinsko obeležje, vidi se već iz naslova *Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji 1941-1945*. U tome je vidljiva i izvanredna šira, ne, dakle, samo naučna aktuelnost ove knjige!

Pitanje karaktera naše antifašističke NO borbe (da li je to bio oslobodilački ili građanski rat) pokreće se već više od pedeset godina. Ono ni u nauci još nije dobilo smirenije tretiranje, mada su, prema mojim shvatanjima, dosad predloženi naučni argumenti o njenom prevashodno *oslobodilačkom* karakteru neosporni, neborivi. U tom pogledu i Miloš Minić, autor ove knjige, daje dovoljno dokaza o takvom karakteru NOB-a – rata. Ali, u njemu je bilo i elemenata građanskog rata. Preciznije rečeno, takav karakter rata nastojale su da nametnu neke strane u ratnim sukobima, što su često kasnije pojedini istraživači preuveličavali. Pobornici shvatanja da se u Jugoslaviji tokom Drugog svetskog rata vodio građanski rat, nažalost, i danas su veoma glasni i aktivni u našoj javnosti,⁴ na što ću se kasnije još osvrnuti.

Drugi razlog (koji opravdava ovakav sadržaj i strukturu knjige i četvrti, za neke sporni, deo čini njenim prirodnim delom) potiče i otuda što su sada na javnoj sceni mnoge retrogradne snage, a glasni su tu i zastupnici nekih pokreta, koji su u Drugom svetskom ratu bili poraženi zajedno sa fašizmom, nalazeći se na njegovoj strani. Te snage, posebno četničke i nacional-šovinističke, u Srbiji, oživljavanjem i nametanjem teorije o građanskom ratu, nastoje, na sve moguće načine, da nađu opravdanje za formacije koje su u tome ratu bile na kolaboracionističkim pozicijama. Budući da su te snage veoma uticajne, najviše, svakako, što imaju veoma jake pozicije u mnogim sadašnjim medijima, kao i u nekim kulturnim i naučnim institucijama, ta iskrivljena svest sve se više širi u narodu.

3 Jovan Marjanović. *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, knj. I. – *Britanski štitićenik*. "Globus", Zagreb. "Narodna knjiga". "Prosveta", Beograd. "Delo", Ljubljana 1979.

4 Ima se u vidu da je ova rasprava o Minićevoj knjizi održana 13. aprila 1994.

Prihvatajući se obrade teme o karakteru jugoslovenskog anti-fašističkog rata protiv okupatora, autor je, sasvim opravdano, posle prvog uvodnog dela, drugi, najopsežniji deo knjige posvetio rasvetljavanju uloge četničkog, pre svega, ravnogorskog pokreta Draže Mihailovića u toku Drugog svetskog rata.

Treći deo knjige – *Moji susreti sa Dražom Mihailovićem*,⁵ predstavlja dragocenu novinu i prvorazredan izvor za taj segment naše istorije. Minić se javlja ne samo kao jedan od svedoka prvih susreta predstavnika partizanskog pokreta sa pokretom D. Mihailovića u cilju dogovora o zajedničkoj borbi protiv fašističkih okupatora, već je on tu i u ulozi glavnog pregovarača. I to u dva maha: u toku avgusta i početkom septembra 1941. godine.

Malo je poznato, što ovde treba naglasiti, da je prve razgovore u ime partizana, i to na vlastitu inicijativu, obavio dr Dragan Jovanović, beogradski stomatolog, u tom kraju tada dosta poznati komunista i lekar u Kolubarskoj četi Valjevskog partizanskog odreda. On je krajem jula i početkom avgusta 1941, u dva maha, odlazio na Ravnu goru i razgovarao sa oficirima koji su se tamo nalazili. O svojim dugim razgovorima na Ravnoj gori, dr Jovanović je obavestio štab Valjevskog partizanskog odreda, ukazavši da se tamo nalazi oko dvadesetak oficira, čiji je komandant pukovnik Dragoljub Draža Mihailović, i da se oni *protive akcijama partizana*, pošto, kako tvrde, još nije vreme za oružanu borbu protiv okupatora. Govorili su, naime, da će partizansku borbu Nemci iskoristiti za teror protiv naroda. Pritom su potpuno gubili iz vida da su fašistički okupatori otpočeli sa terorom još u vreme aprilske okupacije i komadanja zemlje!

Nalazeći se u Srbiji, kao član Glavnog partizanskog štaba za Srbiju, tada je i Rodoljub Čolaković nameravao da i sam pođe na razgovore sa tim oficirima na Ravnoj gori. Ali kako mu to nije pošlo za rukom, on je i dao inicijativu Milošu Miniću, tadašnjem instruktoru Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, da se organizuju takvi razgovori. Tako je i došlo do prvog Minićevog odlaska na Ravnu goru, u drugoj polovini avgusta te iste 1941. godine, a zatim i drugog, početkom septembra.

U toku septembra, Minić je imao još dva susreta sa Dražom Mihailovićem i njegovim najbližim saradnicima (Dragišom Vasićem, književnikom i zamenikom četničkog komandanta, potpukovnikom Dragoslavom Pavlovićem, tadašnjim načelnikom Gorskog štaba na Ravnoj gori, a ovoga puta i sa Aleksandrom-Acom Mišićem, sinom vojvode Živojina Mišića).

Taj novi, treći Minićev sastanak sa Mihailovićem, bio je u Struganiku 19. ili 20. septembra 1941. godine,⁶ prilikom prvog susreta Draže Mihailovića

5 Treći deo, str. 235-263. Vid. Miloš Minić, *Oslobodilački ili građanski rat u Jugoslaviji...*

6 Prema istraživanjima pojedinih istoričara, kao i sećanjima jednog od učesnika – Dragiše Vasića, ovi razgovori u Struganiku bili su 19. septembra, dok Minić kaže da su održani sutradan, tj. 20. septembra 1941.

i partizanskog vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita neposredno po Titovom izlasku iz okupiranog Beograda na oslobođenu teritoriju. Tada je bio postignut sporazum o nenapadanju između partizana i četnika, a Tito je pukovniku Mihailoviću predložio da se formira i zajednički partizansko-četnički vrhovni štab za rukovođenje oružanom borbom i zajednički štabovi na frontovima za vođenje operacija protiv nemačkih okupatora.

Četvrti Minićev susret sa Dražom Mihailovićem bio je krajem istog meseca (septembra 1941), kada su partizansku delegaciju sačinjavali Aleksandar Ranković- Marko i Minić. Ovoga puta glavni predmet razgovora partizanske i četničke delegacije bio je nacrt plana o uništavanju partizana, koji je general Milan Nedić, novopostavljeni predsednik kvislinške vlade u okupiranoj Srbiji, po nalogu Nemaca, uputio četničkom vođi puk.D. Mihailoviću. Isti dokument je naden kod pomoćnika komandanta Nedićeve žandarmerije, potpukovnika Marka Olujevića, koji je poginuo u sukobu sa partizanima u šumadijskom selu Belanovici, na putu iz Beograda na Ravnu goru, u pratnji jednog Dražinog oficira.

Sticajem istorijskih okolnosti Minić je imao i peti susret sa četničkim vođom, nekoliko godina kasnije, kada se pojavio u ulozi zamenika vojnog tužioca Jugoslavije, u sudskom procesu Draži Mihailoviću zbog njegove kolaboracije sa okupatorima i izdaje nacionalnih interesa...

I najpovršnija analiza tri prva dela Minićeve knjige nedvosmisleno pokazuje logičnost njene strukture. Pogledajmo zato logiku kojom se pokušava osporiti njen četvrti deo. Rekoh logiku, jer neka argumentacija za to osporavanje do sada se, u našim raspravama, nije čula, izuzev što se ponavlja stav kako su to naknadna razmatranja autora o našoj savremenosti, što zastupnici takvih gledišta smatraju nedopustivim za ovakvo historiografsko delo.

Naravno, glavni razlog takvog osporavanja je u neprihvatanju osnovnih autorovih ocena, koje sadrži taj deo knjige. Pozivanje na naučne razloge služi samo kao, više ili manje, vešt paravan da bi se prikrla vlastita nespremnost, nedostatak hrabrosti, da se prihvati surova istina o stravičnosti i besmislenosti ovih sadašnjih etničkih ratova i međusobnih zatiranja, kao i istina o uzročnicima i krivcima za sva tragična zla, koja su nas sada snašla i na koja ukazuje autor upravo, u četvrtom odeljku svoje knjige.⁷

Pogledajmo da li je opravdano to osporavanje.

Kako se u najvažnijem i najopsežnijem odeljku (drugom) ove knjige razmatra uloga četničkog ravnogorskog pokreta u toku Drugog svetskog rata, a posebno gledišta o nacionalnoj politici, tačnije o nacionalističko-ekstremističkoj politici toga pokreta: o planovima uspostavljanja Velike Srbije u velikoj

7 Miloš Minić je ovaj deo, pod naslovom: *Posle pedeset godina (Iz moje beležnice)* pisao od oktobra 1991. do 22. septembra 1992. s tim što je *Kraj* od 3 stranice napisao u oktobru 1992. godine (str. 265-384).

Jugoslaviji, ili, još preciznije, o "Homogenoj Srbiji", na čemu je insistirao glavni ideolog toga pokreta dr Stevan Moljević – zajedno sa Dragišom Vasićem i samim Dražom Mihailovićem – autoru ove knjige se sasvim prirodno nametnula analogija ondašnjih sa sadašnjim zbivanjima na jugoslovenskim prostorima.

Kao jedan od rukovodećih ljudi partizanskog pokreta u Srbiji, Minić je bio svedok mnogih strahota do kojih su dovela nastojanja četničkog pokreta da se realizuju njegovi nacionalistički planovi o "Homogenoj Srbiji", o Srbiji "svugde tamo gde su srpske zemlje" i slično. Ti planovi su se sprovodili uz nemilosrdno čišćenje Muslimana "na srpskoj osnovi", sa projektima "prese-ljenja Hrvata", kao i dotad nevidenim svirepostima nad svima onima u Srbiji – sve do stravičnog dejstva zloglasnog slova "Z" ("zaklati") za sve one koji nisu odobravali ideologiju četničkog pokreta D. Mihailovića. Dovoljno se setiti samo ponekih od stotina sačuvanih dokumenata u kojima se pojedini Dražini komandanti bahato i samozadovoljno, u svojim izveštajima, hvališu kako su, izvršavajući njegove naredbe, pobili sve živo u određenim mestima, navodeći brojke o ubijenim na stotine i hiljade muškaraca, žena i dece, kao i brojke o potpuno razorenim muslimanskim selima, naročito u Sandžaku i jugoi-stočnoj Bosni.⁸

Dok je u ono vreme sve to autor doživljavao kao jedan od rukovodećih ljudi antifašističkog partizanskog pokreta u Srbiji – koji je, zajedno sa oslobodilačkom borbom ostalih jugoslovenskih naroda porazio fašističke okupatore i njihove saradnike, stvorivši novu Jugoslaviju, kao zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda – isti autor, pedeset godina docnije, doživlja-va sada, kao nemoćni i bolni očevidac, ovo tragično razaranje te naše domovine. Otuda ništa prirodnije nego se orijentisati na paralelno prikaziva-nje ondašnjih i sadašnjih društvenih procesa.

Uostalom, naučno istraživanje društvenih kretanja najpotpunije je kada se stvari posmatraju, u tri nivoa. Prvo, u *kontekstu onovremenih*

⁸ Za ilustraciju te nevidene svireposti, kojom je četnički pokret D. Mihailovića čistio državnu teritoriju, po njegovom nalogu, "od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata", dovoljno je navesti samo neke podatke iz dva izveštaja, koje je četnički komandant Pavle Đurišić uputio D. Mihailoviću u toku januara i februara 1943. godine. Tako se u prvom (od 10. januara) navodi kako su na prostoru Pljevalja, Sjenice, Peći i Kolašina "potpuno uništena" 33 muslimanska sela, a pobijeno oko četiri stotine Muslimana-boraca i oko 1000 žena i dece. U drugom izveštaju (od 13. februara 1943) isti P. Đurišić javlja o akciji protiv Muslimana, izvedenoj u Plevaškom, Čajničkom i Fočanskom srezu. Po tom izveštaju "sva muslimanska sela" u tri pomenuta sreza su "potpuno spaljena tako da nijedan njihov dom nije ostao čitav". U istom izveštaju Đurišić nastavlja: "za vreme operacija se pristupilo potpunom uništavanju muslimanskog žilja bez obzira na pol i godine starosti" (podvukao – P. D.). O žrtvama piše da su oni (četnici) imali 22 mrtva, od kojih 2 nesretnim slučajem, i 32 ranjena, a "kod muslimana oko 1200 boraca i do 8000 ostalih žrtava: žena, staraca i dece".

zbivanja, u okviru što realnijeg – ondašnjeg ambijenta. Drugo, *sa stanovišta novih saznanja* do kojih je u međuvremenu došao autor, ili je pak dosegla dotična naučna oblast u celini. I, napokon, *u kontekstu svoga vremena*, u trenutku kada autor stvara svoje delo. Dakle, paralele i upoređenja su gotovo obavezni, odnosno u svakom su slučaju doprinos naučnom saznavanju! Pogledajmo bliže opravdanost takvih paralela.

Na društvenoj sceni su – i u ono i u ovo naše vreme – manje više iste nacionalističko-ekstremne snage, sa svojim planovima. Tada Moljevićeva i Dražina “Homogena Srbija”, sada “Svi Srbi u jednoj državi” ili “Ujedinjenje svih srpskih zemalja” ili krajeva “gde su Srbi u većini”. I metodi su isti: genocidno čišćenje Muslimana – “na srpskoj osnovi”, sada to isto (čak se i u ozbiljnoj štampi, reč Musliman – kao oznaka nacionalnosti – ne piše ni velikim slovom!); tada planovi o “preseljenju Hrvata”, to isto i sada. Ekstremne nacionalističko-šovinističke snage, i one snage koje su bile poražene u Drugom svetskom ratu, ponovo su se probudile i razorile našu domovinu, koja je imala toliko ugleda svuda u svetu kao samostalna nezavisna – Titova Jugoslavija!

Tada se, u vreme četničkih planova o Velikoj Srbiji, govorilo da treba iskoristiti šansu i uspostaviti one srpske granice koje su propustili da postave osnivači prve zajedničke jugoslovenske države 1918. godine. U naše vreme, kao o “poslednjoj šansi”, to isto govore najgrlatiji advokati nacionalizma, naročito pojedini intelektualci – književnici, naučnici, akademici. O stravičnoj ceni, o stotinama hiljada mrtvih, o stradanjima žena, dece, starih i nemoćnih, o milionima proteranih sa svojih vekovnih ognjišta, ti zagovornici i očevi nacije i “svesrpske države”, – ili, na drugoj strani, zastupnici “samo države Hrvata”, i “samo u slavu hrvatstva” – ne brinu. Oni idu i dalje, pa propovedaju ideje – protivne svakom civilizacijskom napretku – o nemogućnosti zajedničkog života na ovim prostorima...

U svom kretanju kroz istoriju, ljudi i narodi na našim prostorima, razume se, imali su i mnogih tragičnih trenutaka, kao i međusobnih sukoba. Ali bilo je tu neuporedivo više perioda tolerancije, razumevanja, saradnje i uzajamnog pomaganja nego sukoba. Međutim, i ti sukobi, u najviše slučajeva, bili su prvenstveno krvavi danak, sa balkanske vetrometine, raznim osvajačima, koji su, sa perfidnim “divide et impera”, zavadali i pokoravali ovdašnje narode i osvajali njihove prostore.

Rekao bih još nekoliko reči o karakteru našeg ratovanja u Drugom svetskom ratu. Iznenaduje me što toliki broj mojih kolega, istoričara, insistira na tezi da je to bio građanski rat. Mislim da zastupnici te teze ispuštaju iz vida neke okolnosti, koje su suštinski određivale karakter toga rata. Na prvom mestu zanemaruje se da se taj rat vodio u uslovima *okupirane i porobljene zemlje*, uz aktivno prisustvo na desetine okupatorskih divizija (više nego i u jednoj okupiranoj zemlji Evrope, neuporedivo više nego, na primer, u velikoj Francuskoj). Znači, nije to bio rat u jednoj slobodnoj zemlji, gde su se, u

raznovrsnim konfrontacijama, stvorila dva suprotna tabora, koja su istakla svoje ciljeve i povelu građanski rat. U okupiranoj i rasparčanoj Jugoslaviji, okupatorima, posebno nacistima, od suštinskog je interesa bilo da se Srbi, da se Jugosloveni, jedni protiv drugih biju. Zavadi, podeli, pa vladaj, bilo je osnovno geslo za agresora, a naše je bilo ili da to prihvatimo, postanemo saradnici tudinu, ili da se svim silama odupremo porobljivaču. Tu druge dileme nije bilo. Nije se moglo, niti se smelo mirno gledati, jer je bio u pitanju opstanak naših naroda. Nije se više radilo o tome, što je Tito naglasio još u avgustu 1941. godine, "da je bolje stojeći umrijeti nego klečeći živjeti"..⁹

U svetlosti svih tih činjenica, mene odista čudi toliko i takvo insistiranje na karakteru toga rata kao građanskog. S tim u vezi postavlja se pitanje: šta je posredi? Da li je to površnost i nesposobnost u razumevanju dokumentata? Da li je slepoća prema njihovim jasnim porukama ili je pak u pitanju, "za jednog naučnika nedopustivo, povodenje za aktuelnim tokovima? Zar je malo dokumenata koji potvrđuju sve jasniju i čvršću Dražinu saradnju sa Nemcima? Istina to je činjeno u veoma složenoj situaciji i sa stalnim manevrima, kako se vidi i iz precizne naučne analize i ocene u već pominjanoj studiji prof. Jovana Marjanovića: *Od britanskog štićenika do nemačkog partnera*.¹⁰

U tom pogledu, pojedine činjenice o takvom Dražinom držanju, odnosno padu, prosto traže da se shvate samo u svojoj njihovoj najjednostavnijoj istinitosti. Šta, na primer, znači rano ispoljena želja Draže Mihailovića, još u maju 1941, da se uspostavi veza sa Milanom Aćimovićem, prvim predsednikom Komesarske uprave u okupiranoj Srbiji i prononsiranim agentom Gestapoa koji je tokom celog rata ostao otvoreni saradnik okupatora i zdušan Dražin zaštitnik kod Nemaca, o čemu se kasnije znao i hvalisati o tome – šta je sve za četnike učinio. Čemu je služilo slanje četničkih oficira na pregovore sa predstavnicima nemačke komande u Beogradu i primanje nemačkih (okupatorskih) predstavnika u četničkom štabu još u toku leta 1941. godine? Nepobitna je takođe činjenica da je sam Draža Mihailović često naglašavao, naročito izričito tokom razgovora sa Nemcima u Divcima, da odbija svaku pomisao borbe protiv okupatora, izjavivši: "Nećemo se boriti protiv Nemaca, pa ni onda, ako nam ta borba bude nametnuta", jer "sve moje snage su okupljene za borbu protiv komunizma."¹¹

9 Josip Broz Tito, *Sabrana dela*, tom VII, Beograd 1979, str. 85.

10 Jovan Marjanović, op.cit. Svoje već navedeno delo o Draži Mihailoviću (vid. nap. 2) autor je pripremio u dve knjige. Prvu je nazvao – *Britanski štićenik*, a drugu, koja je bila još u radu – *Nemački partner*. Nažalost, smrt ga je pretekla, pa druga knjiga do sada još nije pripremljena za štampu, što je svakako velika šteta za našu istorijsku nauku.

11 Prema nemačkom zapisniku o razgovorima vođenim na sastanku u Divcima 11. novembra 1941. godine između delegacije nemačke Komande za Srbiju i delegacije Draže Mihailovića (citirano prema navedenoj knjizi Jovana Marjanovića, str. 157).

Da tu nije bila reč ni o kakvoj taktici, kako sada nastoje da protumače neki revnosni Dražini branioци, nego da se tu radilo o stvarnoj četničkoj orijentaciji, dokaz su i mnoga uputstva D. Mihailovića vidljiva iz sačuvanih dokumenata kada, na primer, on govori da se uzima municija i oružje od okupatora (od Italijana, od nemačkih štabova i dr.), ali *ne javno*, jer narod bi to osudio. Ispraznost te teze da se, tobože, radilo o taktici potvrđuje i kasnije držanje, koje ga je, na jednoj strani, odvelo u sve otvoreniju saradnju sa okupatorom, a zatim dovelo do potpune kompromitacije njegove osnovne, stalne parole "da još nije vreme za oružanu borbu protiv okupatora". Za D. Mihailovića i njegov pokret to vreme, kao što se zna, nije nikada ni došlo. Čak ni u leto 1944. godine, kada su snage zapadnih saveznika već bile u Italiji, a spremale se kako bi preko Grčke nadirale na Balkan. Sovjetska armija već je oslobađala Rumuniju i primicala se srcu Balkana. Umesto tadašnjeg primarnog patriotskog zadatka, da bar tada, makar i u pozno doba, pozove u borbu protiv okupatora, Draža se i u tom momentu, kao što je i do tada činio, obraća raznim profašističkim snagama, tražeći od njih pomoć, kako bi se zaustavio "komunistički val", koji – kako navodi u svom pismu od sredine aprila 1945. godine dr Alojziju Stepincu – "zapljuskuje i one pokrajine, koje nastanjuje hrvatski narod". Ali tražeći od Stepinca – "Nadbiskupa zagrebačkog i mitropolita hrvatskoga", (kako ga oslovljava u svojoj molbi) – "da uloži sav svoj uticaj i sve svoje napore u cilju aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskoga naroda u borbi protiv boljševizma",¹² Draža Mihailović se, u stvari, tada nije ni obraćao za pomoć nadbiskupu Stepincu nego, u prvom redu, poglavniku NDH, dr Anti Paveliću, u čijim rukama su još uvek bile vojne snage "hrvatskoga naroda", tj. ostaci još potpuno neporaženih ustaških snaga. Ova Dražina pisma nisu nikakvi falsifikati...

Kada se celovitije ocenjuje četnički pokret Draže Mihailovića u toku Drugog svetskog rata, treba posebno naglasiti jednu značajnu činjenicu. Reč je o tome da se jedno vreme u Srbiji, u toku ustaničke 1941. godine, deo četničkih snaga D. Mihailovića, zajedno sa partizanima, borio protiv fašističkih okupatora. Tada su se, pri oslobađanju, ili prilikom opsade pojedinih mesta u zapadnoj Srbiji, (od Šapca do Kraljeva), zajedno sa partizanima, borile i pojedine tamošnje četničke jedinice.

Ne može se zanemariti ni pozitivan doprinos izvesnih pripadnika četničkih formacija koji su učestvovali u otporu genocidnoj bestijalnosti ustaša nad srpskim narodom u početku ustanka 1941. godine. Nažalost, takav njihov doprinos rano se prekinuo, kako brzim prelaskom pojedinih od tih četničkih formacija na saradnju i pod skute okupatora, pre svega, italijanskih, a zatim i u neshvatljivoj saradnji, povezivanju i sa samim ustaštvom, već u

---

12 Iz pisma Draže Mihailovića dr Alojziju Stepincu od 15. aprila 1945 (vid: M. Minić, op. cit. str. 500).

proleće 1942. godine, što je posebno bilo vidljivo u Bosni i Hercegovini i nekim delovima Hrvatske.

Kada se govori o tim borbama, koje nauka treba pozitivno da oceni, postoji još jedna bitna okolnost koju, takođe, ne treba gubiti iz vida. Reč je o razlozima zbog kojih su Dražini četnici sudelovali u tim borbama. Mislim da je to najbolje objasnio sam D. Mihailović, pa ćemo zato citirati njegove stavove.

Navešćemo, prvo, izjavu D. Mihailovića u razgovorima njegove delegacije sa delegacijom nemačke komande u Srbiji, prilikom sastanka u Divcima 11. novembra 1941. Pukovnik Mihailović tada je govorio: "Nije moja namera da ratujem protiv okupatora, jer kao generalštabni oficir poznajem snage obeju strana. Nisam komunista, niti radim za njih. Ali ja sam pokušao da ublažim i sprečim njihov teror. Sami Nemci su predali Užice, a time je počela trka između mene i komunista. Pošto su Nemci povukli svoj štab i garnizon, komunisti su napali Gornji Milanovac, pa sam stoga i ja morao to da učinim. Oni su krenuli na Čačak, pa sam morao i ja. Napad na Krupanj nije moje delo, već je to delo otpadnika poručnika Martinovića. Ali moji ljudi su krenuli na Loznicu da je komunisti ne zauzmu".¹³

Tako je govorio pukovnik Dragoljub Draža Mihailović u novembru 1941. godine. Dakle, u vreme kad je već ustanak počeo, on je morao krenuti u borbu da svu slavu za to ne bi pobrali komunisti, tj. partizani. Ali bio je još jedan, možda i važniji razlog za takve njegove postupke, o čemu je takođe i sam Draža često govorio: narod bi ih prezreo i odbacio ako se ne uključe u borbe...

Kada su u pitanju takve i neke slične Dražine izjave, treba upozoriti na još neke stvari. Pre svega odmah će se naći oni (a i dosad ih je bilo!), koji će za te Dražine izjave date u razgovorima sa Nemcima reći da su bile iznuđene i opravdane, s obzirom na okolnosti u kojima su date. Ići će čak i dalje pa reći da je *to bila taktika*. Takvo tumačenje bi se moglo prihvatiti da se Dražina osnovna parola – da još nije vreme za oružanu borbu – bar u jednom trenutku, u toku četvorogodišnje teške i krvave okupacije naše zemlje, pretvorila u stvarnu borbu protiv okupatora. Ali kako u *celokupnoj njegovoj taktici i strategiji to vreme za oružanu borbu protiv okupatora*, kao što smo videli, *nikada nije došlo*, snage D. Mihailovića su već u novembru 1941. otpočele borbu protiv partizanskog pokreta...

Još bih se, povodom izlaganja dr Slavoljuba Cvetkovića, osvrnuo sa nekoliko reči na karakter stvaranja antifašističkog narodnog fronta u godinama uoči Drugog svetskog rata. Naglasio bih širinu toga pokreta. Rukovodstvo KPJ nije se ograničavalo, kako se to ponekad iznosi ili se pogrešno shvata, samo na leve grupacije. Naprotiv. Videvši u *fašizmu glavnu i smrtnu opasnost ne samo za nezavisnost zemlje nego i za sve demokratske tekovine*

13 Jovan Marjanović, op.cit. 155.

i istupajući kao istinska patriotska snaga za odbranu nezavisnosti Jugoslavije, KPJ nije pozivala u borbu samo antifašističke, već i sve druge demokratske i *nefašističke snage*. Tražila je od svih njih da pruže otpor kapitulanstvu pred snagama fašizma i njegovom nasrtaju na slobodu i nezavisnost zemlje. Tito je išao dotle da se direktno obraćao i generalu Petru Živkoviću, koji je svojevremeno bio jedan od glavnih nosilaca diktatorske vlasti kralja Aleksandra i bio poznat po progonima komunista. Osnovno je bilo *braniti zemlju, odupreti se fašističkoj agresiji* i zato je to bio odlučan i iskren poziv za najširu saradnju. Takva beskompromisna antifašistička borba, koju nije bitnije pokolebao ni poznati pakt Staljin-Hitler (pakt Ribentrop-Molotov sklopljen 23. avgusta 1939) učinila je da KPJ postane ne samo uporište u pribiranju snaga otpora, nego i sve uticajniiji politički faktor u Jugoslaviji. Otuda nisu bili nimalo slučajni pripadnost i uključivanje u redove komunističkog i antifašističkog pokreta velikog broja najistaknutijih predstavnika intelektualnog života: književnika, naučnika, kulturnih i drugih javnih radnika.

U tom smislu veoma je značajna i karakteristična analiza američkih posmatrača o političkim prilikama u Jugoslaviji od početka 1940. godine. U izveštaju, koji su dostavili svojoj vladi, između ostalog, tvrdi se kako je komunizam u Jugoslaviji toliko jak da bi, na iole slobodnim izborima, naročito u Srbiji, komunisti pobedili!

Kada se imaju u vidu takvi rezultati, a i takvo priznanje s neočekivane strane, i kada se uzme u obzir da su komunisti još intenzivnije nastavili takvo delovanje i u uslovima Drugog svetskog rata, nije nikakvo čudo što je ta, relativno malobrojna, politička organizacija i u antifašističkom otporu, brzo i za vrlo kratko vreme, pokazala izvanredne rezultate. Od svih evropskih (a i svetskih!) pokreta otpora, jedino se u Jugoslaviji taj otpor pretvorio u istinski antifašistički *rat* protiv nadmoćnog okupatora obuhvatajući, postepeno, prostore čitave Jugoslavije. Gotovo u nemogućim uslovima, u raskomadanoj zemlji, sa razbijenom vojskom, čiji je veći deo bio odveden u ropstvo, kao iz pepela, nikla je borbena partizanska armija, koja je već u jesen 1941. brojala oko 80.000 pripadnika, da bi, pri kraju rata, narasla u armiju od oko 700.000 boraca. Takva armija bila je u stanju da već od jeseni 1944. godine, u vreme masovnijeg povlačenja nemačkih snaga iz Grčke i sa Balkana, uspešno preuzme ulogu *čvrste i priznate spone* između dva saveznička fronta – onoga zapadnih saveznika u Italiji i Sovjetske armije na Jugoistoku. Ovakvim razvojem antifašističkog rata, Hitler je, umesto da mu Jugoslavija i Balkan budu *uporište i izvor dobara*, doživeo da mu se baš tu *otvori novi ratni front*, koji je vezivao čak tridesetak okupatorskih divizija za čitavo vreme rata.

Ne mogu a da ovom prilikom ne navedem veliko međunarodno priznanje koje je Jugoslavija dobila na XVI svetskom kongresu istoričara, održanom u Štutgartu pre desetak godina (1985). Na njemu je, u okviru *Velikih tema Kongresa, prvi put ustanovljena "Sekcija o pokretima otpora*

protiv fašizma, nacizma i japanskog militarizma", i povedena rasprava. Tada sam sa ponosom mogao da utvrdim da su gotovo od pedesetak učesnika u debati samo dvojica isticali četnički pokret. Svi drugi su tom prilikom govorili, s velikim priznanjem i poznavanjem, o partizanskom pokretu maršala Tita – od Japanca i Kineza, od Brazilaca, pa do predstavnika svih evropskih zemalja i do glavnih referenata – istoričara Francuske i Čehoslovačke. Isticali su partizanski pokret, kao uzoran, koji je jednu malu zemlju učinio poznatom širom sveta još u toku Drugog svetskog rata!...